

УДК 636:001 (477)

МЕРЕЖА СІЛЬСЬКОГОСПОДАРСЬКИХ НАУКОВО-ДОСЛІДНИХ УСТАНОВ У 20-х РР. ХХ СТ. В УКРАЇНІ

М.В. ПРИСЯЖНЮК – кандидат технічних наук
Міністерство аграрної політики та продовольства України

Дослідні поля, станції й інститути спеціального сільськогосподарського призначення почали виникати у XVIII ст. Перші сільськогосподарські дослідні станції постали в Західній Європі у 30–40-их рр. XIX ст. На той час поєднати науку з практикою сільського господарства могли лише дослідні установи при сільськогосподарських товариствах. Ідея створення дослідних полів належала представникам агрономічної і природничої науки, які були членами цих товариств. Основні результати діяльності таких наукових осередків відносно піднесення передової агрономічної думки на початку ХХ ст. й донині залишаються актуальними. З огляду на це є доцільним висвітлити внесок найперших галузевих товариств у процес становлення вітчизняних сільськогосподарських наукових установ. Слід зауважити, що кількість сільськогосподарських громадських об'єднань із часом збільшувалася, утворювалася розгалужена система фахових угруповань.

В Україні у 1881–1886 рр. діяло кілька дослідних полів, які було організовано Харківським товариством сільського господарства під керівництвом А.Є. Зайкевича – одного з відомих найперших теоретиків сільськогосподарської дослідної справи. Першим постійно діючим полем було Полтавське (засноване у 1884 р.), а далі Харківське й Деробчинське (обидва з 1888 р.). Згодом виникли дослідні станції: Плотянська в маєтку князя Трубецького на Поділлі (1893), Іванівська в маєтку Харитоненка на Харківщині (1897) і на базі дослідного поля з 1884 р. – Полтавська (1910), а також Херсонська, Одеська, Харківська, Сумська, Носівська, Уманська, Смілянська, Миронівська, Немерчанська та ін. В подальшому, з метою дослідження агрономічних питань великих сільськогосподарських районів створювались мережі дослідних полів – найвідоміша Всеросійського товариства цукрозаводчиків, яка діяла у 1900–1918 рр. під керівництвом С. Франкфурта, О. Душечкіна та ін. До її структури входило 32 дослідних поля (у тому числі 24 в Україні) з центром у Києві [1, 2]. Дослідні поля закладали губернські

товариства сільського господарства: Київське, Харківське, Подільське, Херсонське та ін. Пізніше Департамент Хліборобства у Петербурзі організував добре устатковані обласні дослідні станції – Київську, Харківську і Катеринославську, які охоплювали своєю мережею великий район дослідних полів. Також існувала певна кількість селекційних станцій спеціального або загального напрямку. Науково-дослідна робота проводилась при вищих і окремих середніх школах. В загальній кількості у дев'ятих українських губерніях діяло понад 100 науково-дослідних установ, у тому числі близько 20 дослідних станцій та понад 40 дослідних полів.

Після занепаду сільськогосподарських науково-дослідних установ під час революційних подій, їхню діяльність було відновлено і значною мірою розширено у 1920-их рр. Науково-дослідні станції розпочали працювати за єдиною програмою, і чисельність їх було збільшено. Зокрема, було створено низку спеціальних інститутів: науково-дослідний інститут цукрового буряка (Київ), луб'яних культур (Глухів), зернових культур (Дніпропетровськ) та ін. Діяльність сільськогосподарських науково-дослідних установ координував Сільськогосподарський науковий комітет України (СГНКУ) (1918–1927).

Сільськогосподарський вчений комітет України було засновано згідно наказу від 1 листопада 1918 р., Ч. 162 Міністерства земельних справ [3]. Як зазначалось у Статуті, Сільськогосподарський вчений комітет, як вищий орган Народного Міністерства (Комісаріату) земельних справ об'єднував наукову діяльність усіх центральних і місцевих установ НМЗС, займався питаннями розвитку і планомірної організації в Україні наукової роботи в галузі сільського господарства, а також популяризації наукових знань в цій галузі. Першим головою СГВКУ став академік В.І. Вернадський. Впродовж 1919 року Сільськогосподарський вчений комітет створював структурну систему [4]. У першому півріччі 1919 р., як видно з огляду діяльності цих організацій, деякі бюро, ще не організувались для проведення комплексної роботи. Причинами такого стану була недостатня, майже повна відсутність фінансування й обмеженість у штатах. Проте, не дивлячись на цілу низку негативних обставин початкового періоду діяльності Комітету, проводилась певна науково-організаційна робота, вивчалась бібліографія спеціальної літератури з метою узагальнення знань з різних напрямів. Окрім організації структури особлива увага зверталась на підготовку персоналу фахівців, організацію видання наукової та науково-популярної літератури.

Завдяки наполегливій праці членів СГНКУ в державі було налагоджено метеорологічну службу, керівництво якою здійснювала **Метеорологічна секція**. Українська метеорологічна служба мала досить густу сітку метеорологічних станцій (близько 100) з

Центральною метеорологічною радіостанцією. **Секція ґрунтознавства** Комітету завершила роботу над зведенням 25 верстових карт: ґрунтів України, гіпсометричної карти України та карти четвертинних геологічних покладів України. Тобто було покладено реальні об'єктивні наукові підвалини для природного районування України. Над питаннями методології районування працювала **Економічна секція**, при якій згодом почав функціонувати окремий **Сільськогосподарський кон'юнктурний інститут**. **Ботанічна секція** опрацьовувала остаточні матеріали з попередніх ботанічних дослідів і укомплектувала бібліографію літератури з питань мікології і фітопатології, про українську флору і лікарські рослини України. Активно діяли при Секції **Інститут селекції** та **Інститут насіннєзнавства**, а також було організовано **Селекційно-насіннєві курси**. **Комітет сільськогосподарського контролю** координував діяльність контрольних сільськогосподарських установ, які об'єднувала **Київська сільськогосподарська контрольна станція**. Дотичною була робота **Хімічної секції**, що полягала в зведенні попередніх матеріалів хімічного сільськогосподарського контролю та опрацюванні методики проведення хімічних аналізів, при цьому всі експериментальні роботи велись в **Інституті сільськогосподарської хімії**. Питаннями захисту рослин від хвороб і шкідників займалась, окрім згаданої Ботанічної секції, **Зоологічна секція** та **підсекція Ентомології** з координуючим **Комітетом боротьби з шкідниками**. **Бюро рибознавства** організувало перший рибний заповідник «Конча Заспа», де розпочалось будівництво першої в Україні **Центральної дослідної рибної станції**. До структури СГНКУ входила і **Секція технічна** з двома підсекціями – **Машинознавства і Будівництва** [5].

Секції Комітету, що студіювали переважно окремі галузі сільського господарства, були менш розвиненими через їх помірне фінансування, проте деякі з них напруженою працею долали важкі умови і розвинули досить значну і результативну діяльність. Різні галузі скотарства студіювала **Зоотехнічна секція**, яка окрім організації колективних дослідів, досліджувала питання історії українського скотарства. **Секція ветеринарна** працювала над розробкою ветеринарно-зоотехнічної української термінології. **Секція кормової площі** заснувала першу в Україні спеціальну **Станцію дослідження кормових рослин**, яка проводила обстеження (геологічне, ґрунтів, ботанічне, бур'янів, фітопатологічне, ентомологічне). **Секція рільництва**, реорганізована з Секції дослідної агрономії, працювала над зведенням усіх попередніх матеріалів стосовно досліджень рільництва. **Секція садівництва та городництва** організувала першу в Україні спеціальну **Мліївську садово-городню дослідну**

станцію на Черкащині, що дістала наукову спадщину Д. Симиренка (рукописи, бібліотеку, архів). **Лісова секція** проводила дослідження в двох **лісництвах** – **Микольському** та **Собацькому**, закладених професором В. Огієвським. З ініціативи Лісової секції створювалась **Дослідна лісова станція** в Голосієво. **Меліораційна секція** розробляла проект першої **Центральної меліораційної дослідної станції** та **Інституту водного господарства України**. При Меліораційній секції діяло **Гідрогеологічне бюро**, яке займалось зведенням наявної літератури з питань гідрогеології України, проведенням польових дослідів в районі Державного степового заповідника «Чаплі» (Асканія-Нова) і в районі могили Тараса Шевченка на Київщині. **Секція охорони природи** спрямовувала діяльність на зміцнення першого **Державного степового заповідника України** й заснування при ньому **Науково-степової станції**. **Секція освіти і популяризації** діяла вкрай обмежено за винятком **Рецензійної комісії** [6].

З метою координації роботи Секцій Комітету в споріднених галузях та роботи Комітету в цілому з діяльністю споріднених вищих наукових і практичних установ, окрім вищезгаданих, при СГНКУ діяло ряд спеціальних комітетів та комісій: **Комісія дослідної сільськогосподарської справи**; **Комітет боротьби з посухою**; **Виставковий комітет**. Загальні наукові роботи СГНКУ виконував **Науковий відділ секретаріату**, при якому функціонував ряд спеціальних Бюро з відповідними центральними установами: **Бюро бібліографічне** з **Центральною сільськогосподарською бібліотекою**, **Музейне бюро** з майстернею і фотолабораторією, **Термінологічне бюро**. СГНКУ в своїй роботі значною мірою опирався на місцеві органи Комітету, якими були регіональні **філії**: **Вінницька, Уманська, Кам'янець-Подільська, Волинська, Київська, Полтавська**. Філії розгалужувались на секції аналогічно Комітетові, але такий зв'язок був малоефективним, тому створювалась сітка **місцевих кореспондентів**, які проводили обстеження з різних проблем [7]. Подією стало заснування в 1922 р. головного друкованого органу СГНКУ – журналу **«Вісник Сільськогосподарської Науки»**. Часопис за своїм змістом висвітлював оригінальні статті з питань сільськогосподарської науки: організаційні, науково-технічні; огляди роботи наукових сільськогосподарських установ України; огляди спеціальних сільськогосподарських часописів; реферати та рецензії праць; хроніку сільськогосподарської наукової діяльності в Україні; інформацію про наукову діяльність у сільському господарстві за кордоном; бібліографію; офіційні відомості, анкети, оголошення.

На початку 20-х рр. ХХ ст. окрема мережа дослідних установ визначеної потужності підпорядковувалась Наркомзему і налічувала в загальній кількості близько 40 одиниць. У Харківській області діяло

10 сільськогосподарських станцій; Київській – **9 станцій, 4 дослідних поля і Житомирський дослідний хмельник**; Катеринославській – **2 станції і 5 полів**; **Одеській – 6 станцій і 1 поле** [8]. Слід зазначити, що важкі умови відбудовчого періоду призвели до ослаблення державної підтримки дослідної справи. На належному рівні діяли окремі сільськогосподарські дослідні станції, які підпорядковувались Цукротресту, Тютюнотресту та Бавовняному комітету і працювали за домовленістю з дослідним відділом Наркомзему (**Білоцерківська, Миронівська, Верхняцька, Уладино-Люлинецька, Немерчанська, Весело-Подільська, Іванівська, Львівська, Рамонська**).

Висновки. Надзвичайно складне соціально-економічне й політичне становище в Україні у зазначений історичний період не давало змоги здійснити заплановані конкретні заходи. Сільськогосподарському вченому комітету доводилось постійно працювати в несприятливих умовах, проте все таки велась організаційна, наукова й практична робота. Але навіть те, що вдалося здійснити Комітету та його структурним підрозділам, є надзвичайно цінними здобутками для становлення й подальшого розвитку сільськогосподарської науки України, набуття досвіду в організації дослідної справи, об'єднанні, координації, побудові структур і схем, виявленні й постановці завдань, виділенні з них найважливіших. У 1927 р. було здійснено чергову реорганізацію в системі сільськогосподарської дослідної справи і, згідно наказу №111/2100 по Народному комісаріаті земельних справ УСРР від 22 червня 1927 р. Сільськогосподарський науковий комітет України з усіма Секціями, Бюро та Комісіями було ліквідовано [9].

СПИСОК ВИКОРИСТАНОЇ ЛІТЕРАТУРИ:

1. Пшеничний Н.И. Сельскохозяйственное опытное дело в России и на Украине от его зарождения до Великой Октябрьской социалистической революции : автореф. дис. ... д-ра с.-г. наук. – К., 1964. – 59 с.
2. Пантелеймоненко А.О. Сільськогосподарські товариства України: зародження, основні напрямки діяльності і значення (др. пол. XIX – поч. XX ст.) : дис. ... канд. екон. наук : 08.01.04. / Полтав. с.-г. ін-т. – Полтава, 1994. – 200 с.
3. Центральний державний архів вищих органів влади (ЦДАВО) України, ф. 1061, оп. 1, спр. 32, арк. 202.
4. ЦДАВО України, ф. 1230, оп. 1, спр. 5 [Програма діяльності Ботанічного відділу Вченого комітету НМЗС], арк. 37–43.
5. ЦДАВО України, ф. 1230, оп. 1, арк. 16–27. (1923).
6. Там само, арк. 20.
7. Там само, арк. 24.
8. Домрачов Д. Справочный листок по с.-х. опытным учреждениям Украины (по данным на сентябрь 1922 года) / О. Домрачов // С.-Х. Опыт. Дело. – 1922. – №1. – С. 102–109.
9. ЦДАВО України, ф. 166, оп. 6, спр. 1270 [Наказ № 111/2100 по Народньому Комісаріату Земельних справ УСРР], арк. 79.